

ԳՈՅԱԿԱՆԱԿԱՆ ԲԱՌԱԿԱՊԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

Գոյականական բառակապակցությունների՝ որպես բառակապակցության առանձին տեսակի ըմբռնման հարցում տարակարծություններ չկան: Սակայն տարբեր մտեցում է ցուցաբերվում գոյականական բառակապակցությունների դասակարգման և անվանման հարցերում: Որպես գոյականական բառակապակցությունների դասակարգման հիմնական սկզբունք նկատի է առնվում լրացման խոսքիմասային արտահայտությունը: Բայց սա տարբեր ուսումնասիրողների կողմից միատեսակ լուծում չի ստացել:

Գոյականական բառակապակցությունների տեսության, մասնավորապես դասակարգման հարցերը բազմակողմանի քննարկման առարկա են դարձել Գ. Ջահուկյանի կողմից¹: Նա գոյական լրացում ունեցող գոյականական բառակապակցություններն առանձնացնում է այն գոյականական բառակապակցություններից, որոնց միայն գլխավոր անդամն է արտահայտված գոյականով: Առաջինները կոչում է երկեզր (բազմեզր), իսկ երկրորդները՝ մենեզր գոյականական բառակապակցություններ: Նկատի ունենալով, որ գոյականական բառակապակցության կազմում կարող է հանդես գալ «երկուսից ավելի գոյականական եզր», այդպիսի բառակապակցությունները նա կոչում է բազմեզր, որոնք էլ իրենց հերթին բաժանում է երկու ենթատեսակի՝ միատիպ և տարատիպ:

Գոյականական բառակապակցությունների այսպիսի դասակարգումով լեզվաբանն առանձնակիորեն կարևորում է գոյականական բառակապակցության լրացման դերում գոյականը և այլ խոսքի մասերը տարբեր պլանով ներկայացնելու անհրաժեշտությունը, մի մտեցում, որ ելակետային նշանակություն պիտի ունենա գոյականական բառակապակցությունների դասակարգման գործում:

Վ. Քոսյանը գոյականական բառակապակցությունները դասակարգում է *ըստ լրացման ձևի*՝ նկատի առնելով լրացում հանդիսացող բառի արտահայտությունը²: Բայց «ըստ լրացման ձևի» արտահայտությունը այստեղ շատ ընդհանուր բովանդակություն ունի՝ մի դեպքում ակնարկելով լրացման հոլովի մասին, մյուս դեպքում՝ այն մասին, թե լրացումն ինչ խոսքի մասով է արտահայտվում: Վ. Քոսյանը գոյականական բառակապակցության առանձին տեսակ չի համարում դերանուն լրացումով կապակցությունները:

Գոյական+գոյական կադայարով բառակապակցությունները Ն. Պառնասյանը և Ս. Գյուլբուրդյանը տարբեր մեկնություններով, բայց մույն նպատակադրումով բաժանում են երկու ենթախմբի՝ նկատի առնելով այն, թե բառակապակցության գերադաս անդամը հարաբերակցում է այլ խոսքի մասերի հետ, հատկապես բայի, երբեմն մաս ածականի, թե՞ ոչ³:

Բոլոր գոյականական բառակապակցությունները Մ. Ասատրյանը ներկայացնում է 2 խմբով՝ գոյական+գոյական և գոյական+հատկանշային իմաստ արտահայտող որևէ բառ (ածական, թվական, հատկանշային իմաստ արտահայտող դերանուն, հարակատար, ենթակայական և երկրորդ ապառնի դերբայներ)⁴: Գոյական+գոյական կապակցությունների ենթախմբավորման հարցում լեզվաբանը նկատի է առնում լրացում բաղադրիչի շարահյուսական դերը⁵: Որպես երկրորդ խումբ են ճանաչվել այն բառակապակցությունները, որոնց լրացում հանդիսացող բաղադրիչն արտահայտված է հոլովական ձևով ու կապով:

¹ Գ. Ջահուկյան, Ժամանակակից հայերենի տեսության հիմունքները, Եր., 1974, էջ 291-332, 553-562:

² Վ. Քոսյան, Ժամանակակից հայերենի բառակապակցությունները, Եր., 1975, էջ 37:

³ Ս. Աբրահամյան, Ն. Պառնասյան, Հ. Օհանյան, Խ. Բաղդասարյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, հ. 3, Եր., 1976, էջ 24; Ս. Գյուլբուրդյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, Եր., 1988, էջ 37:

⁴ Մ. Ասատրյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, Եր., 1987, էջ 82:

⁵ Նույնը:

Հարցի ուսումնասիրությունն այն համոզմանն է բերում, որ գոյականական բառակապակցությունների դասակարգման հարցում գոյություն ունեցող տարածայնությունները հնարավոր կլինի հաղթահարել այն դեպքում, եթե առաջնորդվենք երկու որոշակի սկզբունքով: Մի դեպքում պետք է նկատի ունենալ գոյականական բառակապակցությունների լրացում բաղադրիչի խոսքիմասային պատկանելիությունը, մյուս դեպքում այն, թե լրացումը բառակապակցության մեջ փաստացիորեն գոյություն ունեցող գերադաս բաղադրիչի⁶ է վերաբերում, թե՞ մտածվում է որպես մի զեղչված միավորի վերաբերող լրացում:

Գոյականական բառակապակցությունների էությունն ընկալելու և մեկնաբանելու իմաստով ամենևին երկրորդական նշանակություն չունի այն հանգամանքը, թե այդ հարաբերությունը առարկաների միջև է դրսևորվում, թե՞ առարկայի և դրա հատկանիշի միջև: Առարկան՝ գերադաս անդամ գոյականի արտահայտությամբ, առկա է բոլոր գոյականական բառակապակցություններում: Լրացումն է պայմանավորում այն իրողությունը, թե այդ առարկան հարաբերվում է մեկ այլ առարկայի, թե որևէ հատկանիշի հետ է առնչվում: Հատկանիշ ենք ասում, որովհետև գոյականական բառակապակցության մյուս բոլոր լրացումները՝ ածականը, թվականը, համապատասխան դերանունները և դերբայները հատկանիշ արտահայտող բառեր են:

Ըստ լրացման խոսքիմասային արտահայտության գոյականական բառակապակցությունները կարելի է բաժանել երեք խմբի: Առաջին խումբը համասեռ բաղադրիչներով բառակապակցություններն են: Սրանց երկու բաղադրիչներն էլ արտահայտված են գոյականով: Լրացում հանդիսացող բաղադրիչը կարող է արտահայտված լինել ինչպես ուղղական, այնպես էլ թեք հոլովներով (*հեքիաթ* երագ, *քար* սիրտ, *ձեռքին* ասեղ, *մորուքով* մարդ, *քարից* տուն և այլն):

Տարասեռ բաղադրիչներով բառակապակցությունների լրացումն արտահայտվում է ածականով, թվականով, համապատասխան դերանուններով և դերբայներով, մակբայով՝ *բարձր շենք*, *երեք ծառ*, *այդպիսի վերաբերմունք*, *հանգստանալու վայր*, *վերստին հանդիպում* և այլն:

Բազմասեռ բաղադրիչներով գոյականական բառակապակցություն են դիտվում նրանք, որոնց լրացումն արտահայտված է՝ 1) կապով և կապվող բառով՝ անկախ այն բանից՝ կապվող բառը գոյական է, թե այլ խոսքի մաս՝ *նրանց պես ուսանողներ*, *առանց մտածելու պատասխան*, 2) նյութական իմաստ ունեցող տարբեր խոսքի մասերով՝ *աշակերտի լավ պատասխան*, *ազնիվ ու քաջարար պայքար* և այլն:

Անցնելով բառակապակցությունների՝ երկրորդ սկզբունքով դասակարգման հարցին՝ նշենք, որ հայ լեզվաբանության մեջ գոյականական բառակապակցությունների քննության կապակցությամբ, մասնավորապես գոյականի՝ խնդրային և պարագայական իմաստով օժտված լրացումներ ունենալու առիթով շատ լեզվաբաններ են անդրադարձել զեղչման հարցին:⁶ Այդ կապակցությամբ Վ. Քոսյանը գրում է. «Կան որոշ կապակցություններ էլ, որոնցում կապն ու կապի խնդիրն ստանձնել են գոյականի լրացման պաշտոնը՝ իրենց բուն լրացյալ դերբայի զեղչման հետևանքով: Այսպես, երբ ասում ենք վիշտ որդիների վերաբերմամբ, վճիռ մեկի (մի բանի) մասին և այլն, ապա սրանցում որդիների վերաբերմամբ, մեկի (մի բանի) մասին լրացումները եղել են *ունեցած*, *առաջացած*, *հանած*, *տված* և այլ դերբայների լրացում, որոնց զեղչումով էլ անցել են վիշտ, վճիռ գոյականներին (եղել են՝ որդիների վերաբերմամբ ունեցած վիշտ, մեկի (մի բանի) մասին հանած վճիռ, ապա ստացել են տրված ձևերը)»:⁷ Մինչև վերջերս էլ հիմնականում այսպիսի բովանդակությամբ է ներկայացված եղել գոյականական բառակապակցություններում զեղչման հարցը:

Այդ հարցը համեմատաբար ամբողջական քննությամբ է ներկայացված Ս. Մելքոնյանի, Ս. Հայրապետյանի «Ձեղչված միավորով բառակապակցություններ» հոդվածում:

⁶ Վ. Քոսյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 99, 103, 110, 154; Ս. Աբրահամյան, Ն. Պատմայան, Հ. Օհանյան, Խ. Բաղիկյան, *Ժամանակակից հայոց լեզու*, հ. 3, Եր., 1976, էջ 87-88; Ս. Ասատրյան, *Ժամանակակից հայոց լեզու*, Եր., 1987, էջ 85:

⁷ Վ. Քոսյան, *նշվ. աշխ.*, էջ 154:

ծում:⁸ Համապատասխան փաստական նյութի քննության հիման վրա հեղինակների կողմից առաջին անգամ այն միտքն է առաջ քաշվում, որ զեղչումն այնքան հատկանշական է գոյականական բառակապակցությունների համար, որ դրվելու է դրանց դասակարգման հիմքում: «Գոյականական բառակապակցություններում, - կարողում ենք այդ հոդվածում, - գերադաս և ստորադաս անդամների կապակցման հարցում զեղչում – ոչ զեղչում հակադրությունն այնքան հատկանշական հանգամանք է, որ չի կարելի անտես առնել դրանց (այդ բառակապակցությունների) դասակարգման ժամանակ: Ըստ այդ հանգամանքի գոյականական բառակապակցությունները լինում են զեղչումով և առանց զեղչումի»:⁹

Անհրաժեշտ է նշել, որ եթե նախկինում զեղչմանն անդրադարձել են գերազանցապես այնպիսի բառակապակցությունների առիթով, որոնցում խնդիր ու պարագա համարված լրացումները հանդես են գալիս ոչ թե բայանունների, այլ առարկա ցույց տվող այլ գոյականների հետ, նշված հոդվածում այն միտքն է զարգացվում, որ զեղչումը բնորոշ է նաև բայանուններով գերադաս անդամ ունեցող բառակապակցություններին՝ *հանդիպում էրևանում, կամովին ընտրություն* և այլն:

Համապատասխան փաստական նյութի ուսումնասիրությունն էլ ցույց է տվել, որ զեղչումը այնքան հատկանշական է բառակապակցության այս տեսակի համար, որ դրանց դասակարգման ժամանակ այդ հանգամանքը պետք է հաշվի առնել: Եվ ըստ այդմ էլ գոյականական բառակապակցությունները բաժանում ենք երկու խմբի՝ զեղչումով (թերի) բառակապակցություններ և առանց զեղչումի (լրիվ): Առանց զեղչումի կապակցություններում բաղադրիչների կապն անմիջական է, առանց ենթադրվող միավորի միջնորդավորման՝ *եղնիկի պես աղջիկ, սարի կարոտ, ծով աչքեր, երկու տուն, հոգնած մարդ* և այլն:

Չեղչումով (թերի) բառակապակցություններում ենթադրվում է մի շարահյուսական միավորի զեղչում, որի հետևանքով գոյական գերադաս անդամը ստանում է խընդրային և պարագայական նշանակությամբ օժտված լրացում՝ *վաճառք փողոցում, հարձակում բռնամու վրա, պատգամ որդու* և այլն: Ինչպես զեղչված ենթակայով նախադասություններ, ստորոգյալի զեղչում և նման արտահայտությունների գործածության դեպքում, այնպես էլ զեղչումով գոյականական կապակցություններ արտահայտության պարագայում զեղչում, զեղչել բառերի բովանդակությունը որոշ պայմանականություն է պարունակում. նկատի է առնվում ելակետային, ավելի ընդհանուր նշանակություն ունեցող կադապարը և դրա համեմատությամբ նշվում է զեղչման մասին:

Ենթադրվող զեղչման հետևանքը բավական ցայտուն արտահայտություն ունի համապատասխան բառակապակցությունների լրացական բաղադրիչների վրա՝ ինչպես իմաստային, այնպես էլ շարահյուսական-կիրառական առումով: Քանի որ իբրև զեղչված միավոր բացառապես բայն է գիտակցվում, ուստի այդ լրացումները, փաստացիորեն գոյականին վերաբերելով հանդերձ, օժտված են բայական անդամի լրացումների իմաստով, այսինքն՝ պարագայական և խնդրային նշանակությամբ: Մա զեղչումով բառակապակցությունների ամենաբնորոշ յուրահատկությունն է:

Մեր բուն նպատակից դուրս է հանգամանորեն քննարկման առարկա դարձնել այն հարցը, թե այդպիսի լրացումները խնդի՞ր, պարագա՞ են, թե՞ գոյականական անդամի լրացում: Նշելով, որ մեր լեզվաբանության մեջ այդ երկու կարծիքներն էլ պաշտպաններ ունեն,¹⁰ ավելացնենք, որ վերջերս երևան եկած կարծիքն ավելի հիմնավոր և ընդունելի է թվում, ըստ որի այդպիսի լրացումները խնդրային որոշիչ և պարագայական որոշիչ են՝ *հանդիպում գյուղում, դժգոհություն անարդարության դեմ* և այլն: Այդ-

⁸ Գյումրու Մ. Նալբանդյանի անվան պետական մանկավարժական ինստիտուտի գիտական աշխատությունների ժողովածու, Եր., 1993, էջ 98-109:

⁹ Նույն տեղում, էջ 104:

¹⁰ «Շարահյուսական տեսակետից, - գրում է Վ. Քոսյանը, - գոյականի տրական (ինչպես և հայցական, բացառական, գործիական, ներգոյական) հոլովով լրացումը դիտվում է իբրև որոշիչ» (նշվ.աշխ., էջ 154): Այդպիսի լրացումները խնդիր ու պարագա են դիտում շատ լեզվաբաններ (Մ. Աբրահամյան, Ն. Պառնսպյան, Հ. Օհանյան, Խ. Բաղիկյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, հ. 3, Եր., 1976, էջ 394-398; Հ. Հարությունյան, Կառավարումը ժամանակակից հայերենում, Եր., 1983, էջ 235,244; Մ. Ասատրյան, Ժամանակակից հայոց լեզու, Եր., 1987, էջ 82,84 և այլն):

սխալ կապակցություններում լրացումները որոշիչ են այնքանով, որ փաստացիորեն գոյականների լրացումներ են: Բայց այդ լրացումները օժտված են պարագայական և խնդրային նշանակությամբ, որքանով մտածվում են որպես զեղչված բայական միավորների հետ առնչվող լրացում և վերաբերում են բայանվանը: Մա, իսկապես, երկակի արժեք ունեցող երևույթն իր ամբողջության մեջ, իր բուն էությանը ճանաչելու արտահայտություն է:¹¹

Ուրեմն՝ ըստ լրացական բառերի շարահյուսական-ինաստային յուրահատկության՝ զեղչումով բառակապակցությունները լինում են երկու տեսակ՝ ա) խնդրային որոշիչ լրացում ունեցող կապակցություններ՝ *անեծք գիշերին, վարդը շրթունքներին, աչքը ճանկին* և այլն, և բ) պարագայական որոշիչ լրացում ունեցող կապակցություններ՝ *վերադարձ ծովերով, գողություն գիշերով* և այլն:

ТИПЫ СУБСТАНТИВНЫХ СЛОВСОЧЕТАНИЙ

___ *Резюме* ___

___ *Н. Аветисян* ___

Деление субстантивных словосочетаний на подгруппы проводилось по двум принципам. В одном случае принималось во внимание соотношение их определяющего составляющего к той или иной части речи, а в другом случае то, относится ли определение к определяемому слову или же рассматривается как определение, относящееся к эллиптированной единице. По принципу соотношения субстантивных словосочетаний к той или иной части речи мы разделили их на три группы: 1) с однородными, 2) разнородными и многородными составляющими. Во втором случае, принимая во внимание, имеются ли в наличии все члены словосочетания или же в них подразумеваются эллиптические единицы; субстантивные словосочетания разделялись на два вида: эллиптические и полные словосочетания. Первые в свою очередь вывают двух видов: 1) словосочетания с определением, имеющим значение дополнения и 2) словосочетания с определением, имеющим значение обстоятельства.

¹¹ Գլուսրու Մ. Նալրանդյանի անվան պետական մանկավարժական ինստիտուտի գիտական աշխատությունների ժողովածու, Եր., 1993, էջ 107: